

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора філософії в галузі права, доцента
Степаненко Наталії В'ячеславівни на дисертацію
Карасьова Валентина Івановича**

на тему

**«Реституція як напрямок реалізації концепції перехідного правосуддя в
Україні: теоретико-правовий аспект»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Актуальність дисертаційного дослідження Карасьова Валентина Івановича зумовлена необхідністю комплексного наукового осмислення проблем відновлення порушених майнових прав в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Обрана тема має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки стосується одного з найбільш нагальних питань сучасного правового розвитку України – формування ефективних механізмів захисту та відновлення майнових прав осіб, які постраждали внаслідок війни.

Масштабні руйнування житлового фонду, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, втрата можливості володіння, користування й розпорядження майном на тимчасово окупованих територіях, численні порушення прав людини та необхідність забезпечення належного відшкодування заподіяної шкоди актуалізують потребу в удосконаленні правових механізмів реституції. За сучасних обставин реституція набуває особливого значення, виходячи за межі традиційного цивільно-правового способу захисту права власності та перетворюючись на важливий складник перехідного правосуддя, спрямованого на подолання наслідків збройного конфлікту й відновлення порушених прав.

Наукова значущість обраної тематики визначається також її міжгалузевим характером, оскільки дослідження охоплює проблемні питання загальної теорії права, міжнародного публічного права, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та національного

законодавства у сфері компенсації шкоди. Такий підхід є обґрунтованим з огляду на те, що сучасна система відновлення майнових прав в Україні формується шляхом взаємодії національних і міжнародних правових механізмів. Зокрема, важливого значення набувають державні компенсаційні програми, цифрові інструменти фіксації та обліку збитків, діяльність національних судів, міжнародних арбітражів, Європейського суду з прав людини, а також функціонування Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.

Окремої уваги заслуговує необхідність формування цілісного теоретико-правового розуміння реституції як комплексного механізму, що не обмежується поверненням майна або виплатою компенсації, а спрямований на відновлення справедливості, забезпечення верховенства права, зміцнення довіри до державних і міжнародних інституцій та створення правових передумов для повоєнної відбудови України. У цьому контексті важливим є дослідження взаємозв'язку між нормативно-правовим забезпеченням реституційних процедур та практичними аспектами їх реалізації, зокрема документуванням завданої шкоди, визначенням її розміру, формуванням належної доказової бази, перевіркою поданих заяв і забезпеченням виконання відповідних рішень.

Практична значущість дисертаційного дослідження посилюється наявністю низки проблем у чинному правовому регулюванні відновлення порушених майнових прав. Серед них слід виокремити фрагментарність нормативно-правової бази, обмеженість окремих компенсаційних процедур щодо шкоди, завданої після 24 лютого 2022 року, недостатню уніфікованість методичних підходів до оцінювання збитків, а також потребу в узгодженні національних механізмів компенсації з міжнародним компенсаційним механізмом, що формується. Зазначені обставини свідчать про необхідність наукового опрацювання відповідної проблематики та розроблення обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування.

Саме тому дисертаційне дослідження має не лише наукове, а й прикладне значення для правотворчої, правозастосовної та освітньої діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до основних напрямів науково-дослідної діяльності кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Університету «КРОК» у межах наукової теми «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (державний реєстраційний номер УкрІНТЕІ: 0118U001384).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, є послідовними, логічними, достатньо аргументованими та відповідають поставленій меті й завданням дослідження. Їх достовірність забезпечується належною методологічною основою, яка поєднує загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Методологічну основу роботи становлять системний, функціональний і раціональний підходи. Системний підхід дозволив автору розглядати реституцію у взаємозв'язку з іншими елементами перехідного правосуддя: кримінальним переслідуванням, документуванням порушень прав людини, інституційними реформами, програмами відшкодування шкоди та гарантіями неповторення. Функціональний підхід сприяв розкриттю реституції як інструменту відновлення справедливості, забезпечення прав людини та формування довіри до державних інституцій. Раціональний підхід забезпечив логічну побудову дослідження, послідовність викладення матеріалу й узгодженість висновків.

На інструментальному рівні дисертант використав методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення і конкретизації, системного

аналізу джерел. Важливе значення мають спеціально-юридичні методи: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний та метод правового прогнозування. Сукупне застосування цих методів дозволило автору дослідити як доктринальні підходи до перехідного правосуддя і реституції, так і реальні механізми фіксації збитків, компенсації шкоди та виконання рішень у національному й міжнародному правопорядку.

Структура дисертації є логічною та відповідає заявленим науковим завданням. У першому розділі автор досліджує теоретичні засади та історію становлення перехідного правосуддя в Україні, визначає поняття, сутність і складові елементи перехідного правосуддя, а також розкриває зміст реституції як одного з напрямів його реалізації. У другому розділі проаналізовано комплексні наслідки російської збройної агресії, міжнародний досвід фіксації порушень прав людини і реалізації реституційних механізмів у Боснії і Герцеговині, Хорватії, Косові, Іраку, Тунісі, Руанді, Колумбії та Гватемалі, узагальнено значення такого досвіду для України, а також розкрито нормативно-правові засади фіксації збитків в Україні. У третьому розділі досліджено систему механізмів реалізації реституції в Україні, нормативно-правові проблеми інституціоналізації відшкодування майнової шкоди та питання уніфікації законодавства на шляху до єдиного правового простору.

Обґрунтованість сформульованих положень додатково підтверджується широкою джерельною базою, яка охоплює наукові праці українських і зарубіжних авторів, міжнародно-правові акти, документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи, законодавство України, підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, практику Європейського суду з прав людини, рішення національних судів, матеріали міжнародних арбітражів, аналітичні звіти та статистичні дані щодо наслідків збройної агресії.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. Аналіз змісту дисертаційної роботи дозволяє констатувати, що здобувачеві загалом вдалося реалізувати визначену у вступі мету дослідження та забезпечити послідовне й системне вирішення поставлених наукових завдань. Наукова новизна одержаних результатів визначається комплексним теоретико-правовим осмисленням реституції як одного з важливих напрямів упровадження концепції перехідного правосуддя в Україні, а також розробленням і науковим обґрунтуванням нових положень та вдосконаленням наявних підходів до формування ефективних правових механізмів відновлення порушених майнових прав в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

На особливу увагу заслуговують окремі положення дисертаційного дослідження, які характеризуються науковою новизною, мають теоретичну та практичну значущість і становлять вагомий внесок у розвиток досліджуваної проблематики. Серед них доцільно виокремити такі:

вперше:

- обґрунтовано роль реституції як самостійного напрямку реалізації концепції перехідного правосуддя та системоутворювального елементу відновлення порушених майнових прав, що поєднує механізми документування шкоди, компенсаційні процедури, судовий захист, інституційне відновлення довіри до держави та міжнародно-правові засоби реалізації відповідальності держави-агресора;

- здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду реалізації реституційних механізмів у державах Європи, Африканського континенту та латиноамериканського регіону, а також обґрунтовано можливість адаптації окремих елементів відповідного досвіду до правової системи України;

- обґрунтовано необхідність застосування доктрини *alter ego* як інструменту перехідного правосуддя для подолання зловживань державним імунітетом у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією;

– сформульовано пропозиції щодо правового закріплення використання рішень національних судів України як доказової бази у процедурі розгляду заяв у Реєстрі збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.

удосконалено:

– теоретико-правове розуміння реституції як напряду реалізації концепції перехідного правосуддя, що дало змогу сформувати авторське визначення реституції як комплексного правового механізму відновлення порушених майнових прав осіб, який функціонує у системі перехідного правосуддя та спрямований на повернення або компенсацію втраченого майна, відновлення справедливості та забезпечення ефективного захисту прав постраждалих осіб;

– наукові підходи до класифікації механізмів фіксації та відшкодування шкоди, завданої збройними конфліктами, шляхом виокремлення національного, міжнародного та гібридного рівнів їх функціонування;

– концептуальні підходи до формування єдиного правового простору реституції шляхом гармонізації національного законодавства України з міжнародними стандартами у сфері компенсації шкоди, завданої війною;

– доктринальне розуміння ролі цифрових інструментів державного управління, зокрема платформи «Дія» та системи «Відновлення», у процесі фіксації збитків і реалізації реституційних процедур.

набули подальшого розвитку положення щодо імплементації міжнародних стандартів перехідного правосуддя у національне законодавство України, уніфікації нормативно-правового регулювання процедур відшкодування шкоди, інтеграції національних механізмів фіксації збитків із міжнародними інституційними механізмами, ролі майбутнього Фонду компенсацій як складової міжнародного компенсаційного механізму, що має функціонувати у взаємозв'язку з Реєстром збитків, Комісією з розгляду заяв та національними процедурами документування шкоди, а

також використання міжнародного досвіду реалізації реституційних програм у процесі повоєнного відновлення України.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Висновки та рекомендації, запропоновані й обґрунтовані у дисертації, можуть бути використані у науково-дослідній діяльності для подальшого розвитку теоретико-правових досліджень у сфері перехідного правосуддя, міжнародного захисту прав людини та механізмів компенсації шкоди, завданої збройними конфліктами.

Практичне значення роботи полягає також у можливості використання її результатів у правотворчій діяльності під час підготовки законопроектів і підзаконних нормативно-правових актів у сфері відшкодування шкоди, удосконалення процедур фіксації збитків і формування державної політики відновлення порушених прав; у правозастосовній діяльності органів державної влади та судів під час застосування законодавства про компенсацію шкоди, оцінки доказів і взаємодії національних та міжнародних інституцій; а також в освітньому процесі під час викладання дисциплін «Міжнародне публічне право», «Права людини», «Перехідне правосуддя», «Міжнародне гуманітарне право».

Повнота викладу наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Достатній рівень апробації основних положень і результатів дисертаційного дослідження підтверджується їх оприлюдненням у 14 наукових публікаціях, серед яких 6 статей опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 статтю – у науковому періодичному виданні, що індексується міжнародною наукометричною базою даних Scopus, а 7 праць представлено у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Опубліковані наукові праці за тематикою відповідають змісту дисертаційного дослідження та належним чином відображають основні результати проведеної роботи.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація має логічну структуру, матеріал викладено послідовно, що дозволяє простежити зв'язок

між поставленими завданнями, методологічним інструментарієм, проведеним аналізом і сформульованими висновками. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 290 сторінок, з них основний текст – 237 сторінок. Список використаних джерел налічує 262 найменування і займає 34 сторінки.

Матеріал викладено українською мовою у науковому стилі, структура роботи відповідає меті та завданням дослідження, анотація стисло відображає основні результати, наукову новизну та практичне значення. Оформлення дисертаційної роботи загалом відповідає вимогам, установленим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, зі змінами.

Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами ознайомлення з текстом дисертаційної роботи та відомостями про наукові публікації здобувача ознак порушення академічної доброчесності не вбачається. Дисертація містить результати самостійного дослідження автора, а використання ідей, положень і текстів інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

Зауваження та дискусійні положення щодо дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Карасьова Валентина Івановича, вважаємо за доцільне висловити окремі міркування щодо положень, які мають дискусійний характер і можуть бути предметом наукової дискусії під час публічного захисту.

1. У дисертації обґрунтовано авторське розуміння реституції як комплексного правового механізму, що функціонує у системі перехідного правосуддя та спрямований на повернення або компенсацію втраченого майна, відновлення справедливості й забезпечення ефективного захисту прав постраждалих осіб. Наведене визначення є науково цінним, однак у роботі доцільно було б ще чіткіше окреслити критерії розмежування реституції, репарації, компенсації та відшкодування шкоди у вузькому цивільно-

правовому значенні. Така деталізація дала б змогу уникнути можливого термінологічного перетину між суміжними категоріями та посилила б понятійно-категоріальний апарат дослідження.

2. Позитивної оцінки заслуговує здійснений у дисертаційному дослідженні порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду застосування реституційних механізмів. Водночас, на нашу думку, окремі положення, що стосуються перспектив використання відповідного міжнародного досвіду в Україні, потребують більшої конкретизації. Зокрема, доцільним було б визначити, які саме інституційно-правові механізми можуть бути найбільш ефективно впроваджені в національну правову систему, окреслити необхідні передумови їх реалізації, потенційні ризики та послідовність практичного запровадження. Це сприяло б поглибленню прикладного характеру сформульованих висновків і підвищенню практичної цінності результатів порівняльно-правового дослідження.

3. У роботі слушно сформульовано пропозицію щодо правового закріплення використання рішень національних судів України як доказової бази у процедурах Реєстру збитків. Разом з тим зазначена пропозиція потребує подальшої конкретизації щодо стандартів перевірки таких рішень, запобігання подвійному відшкодуванню, співвідношення судового рішення з іншими доказами у заяві та процедурних гарантій для забезпечення справедливого й однакового підходу до всіх заявників.

Слід зазначити, що висловлені зауваження мають дискусійний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження та не знижують його наукової й практичної значущості. Загалом робота є завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним на належному теоретичному та методологічному рівні.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці. Дисертація Карасьова Валентина Івановича на тему: «Реституція як напрямок реалізації концепції перехідного правосуддя в Україні: теоретико-правовий аспект», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за

спеціальністю 081 «Право», є самостійним, логічно завершеним і цілісним науковим дослідженням, виконаним здобувачем на належному теоретичному та методологічному рівні як кваліфікаційна наукова праця.

Дисертаційна робота містить науково обгрунтовані теоретичні положення та практичні висновки, характеризується внутрішньою єдністю змісту, послідовністю викладу матеріалу та свідчить про особистий внесок автора у розвиток вітчизняної юридичної науки, зокрема у формування доктринального розуміння реституції як інструменту реалізації концепції перехідного правосуддя в Україні.

Дисертаційне дослідження, отримані результати та його оформлення відповідають спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а також Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, зі змінами.

З огляду на викладене, дисертаційне дослідження Карасьова Валентина Івановича відповідає встановленим вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а його автор, Карасьов Валентин Іванович, за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»

Наталія СТЕПАНЕНКО

Гідпис:
Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «Крок»
Александр Попов